

УДК 159.923

Віталій Климчук

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ МОТИВАЦІЙНОГО ДИСКУРСУ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена аналізу внутрішніх механізмів мотиваційно-дискурсивних трансформацій особистості та їх ціннісних орієнтирів. Наводиться типологія визначень мотиваційного дискурсу особистості, аналізуються типи та види його конструювання. Вводиться поняття мотиваційного тезаурусу для аналізу змістових одиниць мотиваційного дискурсу та мотиваційних тем – домінуючих мотиваційних наративів особистості. Трансформації мотиваційного дискурсу розглядаються через призму осциляції мотиваційного тезаурусу зокрема та життєвого світу особистості в цілому, між полюсами вчинку та мотиваційних практик.

Ключові слова: вчинок, життєвий світ, інтеракційний простір, ментатив, мотиваційний дискурс, мотиваційний тезаурус, наратив.

Мотиваційний дискурс як подія, продукт і тип.

Аналіз структурно-генетичних аспектів життєвого світу особистості [3] дозволив означити інтеракційний простір та дискурс як його конститутиви. Інтеракційний простір трансформується від безпосереднього досвіду Іншого до опосередкованого досвіду соціального світу, а процеси інтеріоризації/екстеріоризації при цьому відіграють роль ключових механізмів конструювання/ре-/деконструювання життєвого світу. Дискурс як мова-занурена-у-життя/життя-сконцентроване-у-мові є власне тим, що забезпечує саму можливість існування інтеракційного простору, можливість опосередкування інтерсуб'єктної взаємодії, а відтак – утверджується пріоритет дискурсивної реальності при вивченні життєвого світу особистості. Т. ван Дейк класифікує визначення дискурсів так: 1) в широкому сенсі дискурс є комунікативна подія, яка відбувається між тим, хто говорить, і тим, хто слухає (спостерігає і т.д.) в процесі комунікативної дії (КД) в певному часовому, просторовому та інших контекстах; 2) у вузькому сенсі – завершений або ж такий, що триває, "продукт" комунікативної дії, його письмовий або мовний результат, який інтерпретується; 3) дискурс як тип – вживається тоді, коли стосується не конкретних КД, а типів вербальної продукції; крім того, існує: 4) дискурс як жанр – використовується для позначення певного текстового жанру – новинний дискурс, науковий дискурс, політичний дискурс; 5) дискурс як соціальна формація – використовується по відношенню до певного історичного періоду, соціальної спільноти чи цілої культури: "комуністичний дискурс", "організаційний дискурс" тощо [10].

Важливим також є виділення рівнів дискурсу. Так, Т. ван Дейк [10] говорить про дискурс-контекст (макро-рівень, дискурс як соціальна формація) і про дискурс-дію (мікро-рівень, комунікативна подія або

ж її продукт), В.І. Карасик [1] виділяє персональний і інституціональний дискурси, О.Л. Міхальова [4], взявши за основу терміни Ж. Бодріяра "дискурс об'єкта/дискурс суб'єкта", говорить про дискурс суб'єкта як спосіб мовлення, який експлікує систему змістових і формальних характеристик, властивих саме тому, хто виступає мовцем, та про дискурс об'єкта як вербалізацію певного ментального простору, що ґрунтується на загальноприйнятих способах інтерпретації певних соціальних феноменів.

Одним із елементів дискурсів є "мотиваційний дискурс", який, відтак, існує як мінімум на двох рівнях: дискурс-дія (мікро-рівень) та дискурс-контекст (макро-рівень). Таким чином, спираючись на сучасне розуміння дискурсу і його ролі у конструюванні життєвіту особистості, мотиваційний дискурс можна визначити:

– як *подію*: особистісний вербальний процес, у якому або собі, або Іншому пояснюються/конструюються мотиваційні конструкції ("тому-що" і "для-того-щоб" тексти, тексти-настанови, спонукання, демотиватори тощо), свого роду "мотиваційна мова особистості";

– як *продукт*: текст (письмовий, усний), який є результатом конструювання мотивації, який створений для Себе або Іншого і може бути прочитаний;

– як *тип*: дискурс, який містить мотиваційний компонент (різного ступеня вираженості і оприявленості) у вигляді безпосередніх вербальних і невербалізованих мотиваційних конструкцій або ж їх опосередкованих описів.

Наративно-ментативні типи конструювання мотиваційного дискурсу. Мотиваційні практики.

Спільними характеристиками усіх запропонованих визначень мотиваційного дискурсу є пріоритет лінгвістичної дійсності та домінанта конструювання. Відповідно до ідей дискурсивного соціального конструювання життєвого світу особистості та концепції наративно/ментативного особистісного самоконструювання Т.М. Титаренко [8], соціального та культурно-історичного конструювання мотивації (Р. д'Андрате [9], Р. Вокер та ін. [13], Є.Ю. Патяєва [6], Е. Сіван [12], Д. Хіккі [11]), можна виснувати існування двох типів конструювання мотиваційного дискурсу: **наративного** та **ментативного** (рис. 1.).

Відповідно до уявлень Т.М. Титаренко, наративний спосіб особистісного самоконструювання (координати "хто-що-де-коли") – характерний для полюсу повсякденності, стабільності, передбачуваності, відбувається осюжетнення фрагментів життя, структурування відповідно до генеральної фабули тощо; ментативний спосіб самоконструювання (координати "що означає-чому можливо-за яких умов відбувається-чим підтверджується") – виринає у часі змін і трансформацій, розгубленості, дезорієнтації, переосмислення і посиленої рефлексії. Таким чином, особистість перебуває у стані коливань між наративним і ментативним самоконструюваннями, осюжетнюючи

осмислене й осмислюючи сюжети, і в такий же спосіб, відповідно, відбувається конструювання мотиваційного дискурсу – від наративу до ментативу, від сюжету до смислу, від буденної стабільності і соціальних фонових мотиваційних практик до трансформацій і конструювання нових мотиваційних дискурсів.

І наративний, і ментативний типи мотиваційних дискурсів особистості мають своїм джерелом соціальні практики, у нашому випадку мова йдеться про мотиваційні практики. Соціальні практики є фоновими, часто – непомітними діями, стабілізованими і традиційними способами діяти і мислити (за Т.М. Титаренко). Відповідно, **мотиваційні практики** традиційними способами спонукають до дій себе й інших – звичними цілями, цінностями, стратегіями покарання чи заохочення, фоновими посланнями, які ми отримуємо від народження про те, чого нам слід хотіти, в який спосіб цього досягати, наскільки сильно це треба робити, що важливо, а що – ні, які потреби слід мати і як до них треба ставитися. Зауважмо, що такі практики можуть мати як дискурсивну, так і недискурсивну природу.

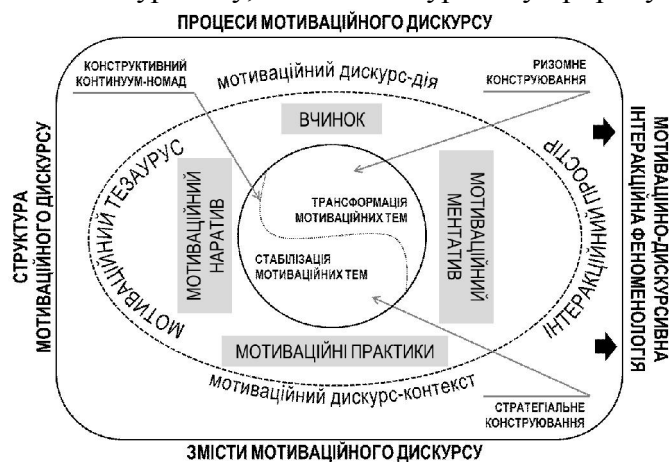

Рис. 1. Структурно-змістові характеристики мотиваційного дискурсу в інтеракційному просторі

Прикладом дискурсивних мотиваційних практик є закріплені у наказах мотиваційні конструкції ("вище голови не стрибнеш", "сім разів відміряй..." тощо), традиційні для певної сім'ї вербальні формули мотивації ("молодець", "так тримати", "щоб я цього більше не бачив", "роби, як я") тощо, недискурсивних – преміювання працівника за якість у роботі чи покарання школяра за погану оцінку заборонаю на комп'ютер.

Мотиваційний тезаурус у структурі мотиваційного дискурсу.

Разом з тим, незважаючи на можливу недискурсивність мотиваційних практик, у життєвому світі особистості вони однак набувають дискурсивної форми і текстуалізуються у наратив/ментатив, вбудовуючись у вже існуючі тексти або сприяючи їх деконструкції/реконструкції. Відтак, постає питання про змістові одиниці

цих текстів, власне – йдеться про мотиваційну мову особистості та про її словник, який можна характеризувати з кількісної (кількість одиниць, їх ієрархізованість та складність семантичних відношень між ними) та якісної (центральна/периферійна теми) точок зору. А зважаючи на переплетеність одиниць цього словника, на взаємозв'язки між ними, варто говорити про **мотиваційний тезаурус** як словник мотиваційної мови особистості, в якому мотиваційні лінгвістичні одиниці існують у складних мережах семантичних взаємовідношень (синонімії/антонімії, гіпонімії/гіперонімії, метонімії/холонімії) і який перебуває у стані ризомного конструювання.

Таким чином, мотиваційний тезаурус виступає, з одного боку, як структурна характеристика мотиваційного дискурсу (семантичні відношення між елементами мотиваційного тезаурусу, їх кількісні характеристики), а з іншого – як змістова, представлена у вигляді центральної/периферійної теми мотиваційного дискурсу особистості.

Поняття про центральні/периферійні теми мотиваційного дискурсу.

Тема мотиваційного дискурсу є узагальненим відображенням змістових інваріантів елементів мотиваційного тезаурусу особистості, при цьому йдеться про центральну тему як інваріант домінуючих елементів та периферійні теми як множини інваріантів периферійних елементів/кластерів мотиваційного тезаурусу. Щодо можливості застосування термінів "центр-периферія" до децентрованої ризоми, то слід зауважити їх ситуаційний зміст: у кожен момент часу у конкретній ситуації на перший план виходить певне "ризомне плато", і саме воно відіграє роль ситуаційного центру, а решта тезаурусу – ситуаційної периферії. При цьому кожен елемент периферії має шанс стати центром, а центр – зміститися на периферію, а то й узагалі зійти з поля зору. Ймовірно є можливість фіксації особистості на певному плато через стабілізацію життєвого світу (у момент "порядку", нарративного типу конструювання мотиваційного дискурсу) та роз-фіксації у моменти дестабілізації, ре-/деконструкції життя, і тоді мотиваційний тезаурус-ризома починає рухатися і життєсвіт разом із ним.

Трансформації мотиваційного дискурсу.

Вчинок/практики як полюси конструювання мотиваційного дискурсу.

Допоки особистість живе соціальними практиками, доти підґрунтям її життєвого світу є традиційні мотиваційні практики, які своєю чергою стабілізовані інтеракційним простором – світ у цілому і мотиваційний дискурс зокрема перебувають у зоні стабілізації мотиваційних тем за рахунок нарративного способу організації досвіду, осюжетнення смислів (див. рис. 1.).

Однак, ситуація стабільності – радше виняток, аніж правило. Динамічність змін, швидкоплинність і мозаїчність інформації, її агресивність і різноманітність, множинність інтеракційного простору і

його хаотизація через експоненційне зростання кількості контактів і одночасне зменшення їх глибини, сили, емоційності, – вкупі ці фактори провокують людину на зміни, на експериментування зі світом, своїм та з чужими, на вихід за межі соціальних практик – на здійснення вчинку. Вчинок, за В.А. Роменцем [7], – це завжди трансценденція, перехід, творення нового Світу, вузловий осередок буття, відтак – вчинок є протилежним полюсом до практик, він є не-звичним, не-передбачуваним, тим-що-вирізняється-із-фону і пропонує шлях до трансформації життєвого світу, до зрушення із плато, до подальшого росту ризому мотиваційного тезаурусу.

Вчинок/практики онтогенетично є двома протилежними полюсами, між якими коливається життєвий світ особистості і його мотиваційні дискурси, переходячи чи то у зону стабілізації мотиваційних тем, у ризомне плато, в якому є центр/периферія, і в якому особистість живе у наративі, а то й у мета-нاراتиві (соціальні практики), чи то у зону трансформації, де панує ментатив, осмислення сюжетів, ризомне конструювання мотиваційного дискурсу (вчинок).

Межа між зонами стабілізації/трансформації не є чіткою демаркаційною лінією, вона може бути континуумом, множиною "незначних розривів" або "малих кроків", або "великими розривом", потойбіч якого опиняється раптом людина у кризовому стані після значних потрясінь або інсайтів або ж через внутрішні стрибкоподібні зміни у життєвому світі. Також вона може проходити через будь-які смисли, цінності, мотиви, які становлять основу мотиваційного тезаурусу особистості – і тому цей континуум є блукаючим, свого роду "номадом", траєкторію руху якого просто неможливо передбачити через надскладність і відкритість тезаурусу.

У зонах трансформації та стабілізації через їх різну функцію і джерела процеси конструювання мотиваційного дискурсу характеризуються специфічними особливостями. Для зони трансформації характерним є ризомне конструювання мотиваційного дискурсу за опосередкування Вчинком, для зони стабілізації – стратегіальне конструювання за сприяння соціальних мотиваційних практик.

Вчинок і ризомне конструювання дискурсу-дії.

Наближаючись до вчинкового полюсу, мотиваційний дискурс особистості набуває ментативного характеру, і зростає ймовірність трансформаційних процесів (рис. 2), які можуть набувати характеру деконструкції (розхитування усталеного мотиваційного тезаурусу, руйнування звичних зв'язків між ними, розчинення центру-плато у вигляді центральної мотиваційної теми), реконструкції (переструктурування системи тезаурусу, встановлення нових системних взаємозв'язків та співвідношень між елементами, вирощування нового плато – поява нової мотиваційної теми і нового співвідношення центр-периферія). При цьому варто зауважити, що деконструкція-реконструкція можуть слідувати одна за одною, причому перехід до рекон-

струкції – це вже початок виходу із зони трансформації, і завершується він тим, що мотиваційний дискурс знову опиняється в зоні стабілізації.

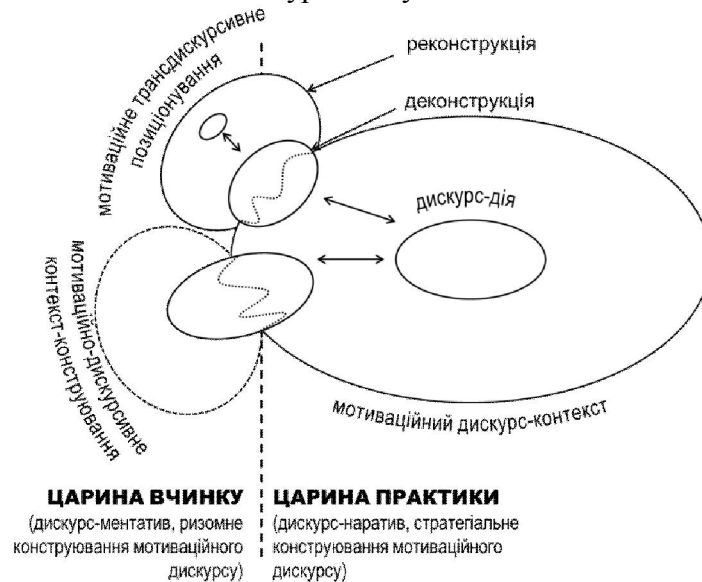

Рис. 2. Процеси трансформації мотиваційного дискурсу

З точки зору масштабності описаних процесів можна виділити локальні (такі, що стосуються окремих периферійних тем та елементів тезаурусу) та глобальні (такі, що стосуються центральної мотиваційної теми та усього тезаурусу відповідно) де-/реконструкції (табл. 1.).

Таблиця 1.

Типологія трансформаційних процесів мотиваційного дискурсу

		Масштаб трансформацій			
		Локальна	Глобальна		
Вид трансформації мотиваційного дискурсу	деконструкція	Розхитування окремих периферійних тем	Руйнація центральної мотиваційної теми	Наратив, стратегіальне конструювання Ментатив, ризомне конструювання	Вид мотиваційного дискурсу і його конструювання
	реконструкція	Зміни у периферійних темах та елементах тезаурусу	Поява нової/нових центральних мотиваційних тем		

Сама можливість трансформаційних процесів виникає унаслідок, з одного боку, ймовірності випадкових змін у системі, з іншого – власне, вчинку, який призводить до виходу за межі власного дискурсу і відтак – до трансдискурсивного позиціонування. При трансдискурсивному позиціонуванні отримуємо доступ до нових дискурсів (інших точок зору, мотиваційних тем, поєднань елементів мотиваційного тезаурусу – відкрити у собі або в Іншому), що власне і запускає процеси ризомного конструювання і де-/реконструювання наявного

мотиваційного дискурсу – ризома продовжує ріст після зупинки на певному плато. Відтак, для наступної стабілізації необхідне підключення ресурсів ментативного осмислення сюжетів життя, щоби пізніше перейти до полюсу осюжетнення смислів і тимчасової стабілізації у певних наративах.

Однак після стабілізації особистість продовжує бути зануреною у інтеракційний простір, і сама у свою чергу стає джерелом дискурсів – розпочинається процес мотиваційно-дискурсивного контекст-конструювання. Сутність його у тому, що мотиваційний дискурс-дія особистості стає полем для трансдискурсивних стрибків Інших, відтак зароджується новий дискурс-контекст.

Ціннісні орієнтири мотиваційно-дискурсивних трансформацій.

Відтак, розгляд мотиваційно-дискурсивних трансформацій як таких, що по суті є процесами коливання між двома екстремумами – вчинком (власне трансформація) і практиками (стабілізація); уведення понять ризомного конструювання та мотиваційних тем особистості потребує розгляду ще одного фактора – власне, того атрактора, до якого тяжіє система у момент виходу зі стану стабільності, навколо якого починається вибудова нової мотиваційної теми і який стає точкою нової кристалізації. З аналізу робіт з аксіопсихології З.С. Карпенко [2], О.Л. Музики [5] можна висувати, що саме цінності і є тим атрактором, що притягує до себе розбалансований мотиваційний дискурс у часі реконструкції і стає точкою реконструювання, навколо якої вибудовується нова мотиваційна тема. Дискурсивність описаних процесів впливає із розуміння діалогу як універсального механізму аксіогенезу [2], ментатив може розглядатися як процес віднайдення/конструювання/апробації цінностей-атракторів мотиваційних тем, а наратив – як процес їх утвердження, кристалізації і входження у системи релевантностей життєвого світу особистості.

Підсумки.

Мотиваційний дискурс особистості розуміється у трьох своїх іпостасях: як подія, як продукт і як тип. Як подія, мотиваційний дискурс є особистісним вербальним процесом, у якому або собі, або Іншому пояснюються/конструюються мотиваційні конструкції; як продукт – це текст (письмовий, усний), який є результатом конструювання мотивації, який створений для Себе або Іншого і може бути прочитаний; як тип – це дискурс, який містить мотиваційний компонент у вигляді безпосередніх вербальних і невербалізованих мотиваційних конструкцій або ж їх опосередкованих описів.

Особистість перебуває у стані постійного конструювання мотиваційного дискурсу, яке відбувається у наративній або ментативній формах: осюжетнюючи осмислене і осмислюючи сюжети; від буденної стабільності і соціальних фонових мотиваційних практик до трансформацій і конструювання нових мотиваційних дискурсів. Мотиваційні практики традиційними способами спонукають до дій

себе й інших – звичними цілями, цінностями, стратегіями покарання чи заохочення, фоновими посланнями.

Мотиваційний тезаурус – словник мотиваційної мови особистості, в якому мотиваційні лінгвістичні одиниці існують у складних мережах семантичних взаємовідношень (синонімії/антонімії, гіпонімії/гіперонімії, метонімії/холонімії). Тема мотиваційного дискурсу є узагальненим відображенням змістових інваріантів елементів мотиваційного тезаурусу особистості, при цьому йдеться про центральну тему як інваріант домінуючих елементів, та периферійні теми як множини інваріантів периферійних елементів/кластерів мотиваційного тезаурусу.

Цінності, відтак, є атракторами, до яких тяжіє мотиваційний дискурс у момент виходу зі стану стабільності і навколо яких починається вибудова нової мотиваційної теми та які стають точками нових кристалізацій.

1. *Карасик В.И.* О типах дискурса [Текст] / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. Волгоград: Перемена, 2000. – С.5-20.
2. *Карпенко З.С.* Аксіопсихологія особистості [Текст] / Карпенко З.С. – К.: ТОВ "Міжнар. фін. агенція", 1998. – 216 с.
3. *Климчук В.О.* Життєвий світ особистості: інтеракційний простір, дискурсивна природа та мотиваційний вимір [Текст] / Климчук В.О. // Гуманітарний вісник ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди". – Додаток 1 до Вип. 29, Том II: Тематичний випуск "Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання". – К.: Гнозис, 2013. – С. 42-48.
4. *Михалёва О.Л.* Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия. [Текст] / О.Л. Михалева. – М.: URSS, 2009. – 256 с.
5. *Музыка О.Л.* Суб'єктно-ціннісний аналіз особистісного росту [Текст] / Музыка О.Л. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – №6 (30). – Ч. I. – С. 137-143.
6. *Патяева Е.Ю.* Культурно-исторический анализ развития мотивации личности [Текст] / Патяева Екатерина Юриевна. Культурно-исторический анализ развития мотивации личности : автореферат дис. ... кандидата психологических наук: 19.00.01 / [Место защиты: Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова] – 2010. – 29 с.
7. *Роменець В.А.* Вчинок як осередок історичного поступу психологічної науки [Текст] / В.А. Роменець // В кн.: Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття. – К.: Либідь, 1998. – С. 40-82. (989 с.)
8. *Титаренко Т.М.* Особистісне самоконструювання: пульсації хаосу і порядку [Текст] / Т.М. Титаренко // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К. : Міленіум, 2012. – Вип. 31(34). – С. 3-11.
9. *D'Andrade R.G.* Schemas and motivation // D'Andrade R.G., Strauss C. (Eds.). Human Motives and Cultural Models. Cambridge: Cambridge University Press, 1992. P. 23-44.
10. *Dijk, T.* Ideology: A Multidisciplinary Approach / Teun van Dijk. London: Sage, 1998. 384 p.
11. *Hickey, D.T.* Motivation and contemporary socio-constructivist instructional

- perspectives / D.T. Hickey // Educational Psychologist/ – 1997. – 32. – p. 175-193.
12. Sivan, E. Motivation in social constructivist theory / Sivan E. // Educational Psychologist. – 1986. – 21. – p. 209-233.
13. Walker, R.A. Investigating motivation in context: Developing sociocultural perspectives. / Walker, R.A., Pressick-Kilborn, K., Arnold, L.S. and Sainsbury, E. // European Psychologist. – 2004. – 9. – p. 245-256.

Inner mechanism of motivational-discursive transformation and its value orienteers are described in this article. Represented typology of descriptions of motivational discourse and analyzed types and species of its construction. Introduce the concept of motivational thesaurus (which allow analyzing content units of motivational discourse) and motivational theme – dominative motivational narratives of personality. Transformations of motivational discourse are analyzed through prism of oscillation of motivational thesaurus and life-world between poles of act and motivational practices.

Key words: act, life-world, interaction space, mentative, motivational discourse, motivational thesaurus, narrative.

УДК 159.9.018.5 + 316.477

Марина Дворник

ЗМІШАНА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРАКТИК

У статті описано засади ствердження змішаної методології сучасних соціально-психологічних досліджень, її переваги відносно використання якісних або кількісних методів зокрема. Обґрунтовано доречність застосування паралельної змішаної стратегії дослідження соціально-психологічних практик.

Ключові слова: змішана методологія, якісні методи, кількісні методи, соціально-психологічні практики.

Постановка проблеми. Трансформаційна реальність сьогодення справляє відповідний вплив на сучасну науку та шляхи її розвитку: картини світу, провідні методології змінюються згідно з вимогами суспільства до знань. На сьогодні, і вже традиційно, найбільш поширеними та конкуруючими слід вважати парадигми позитивізму (репрезентаціоністські уявлення про світ) та постмодернізму (конструктивістська природа речей) [14]. Позитивістські поняття виняткової реальності, єдиності істини, яка тільки "чекає" на те, аби бути виявленою за допомогою об'єктивного інструментарію, лежать в основі кількісної методології досліджень. Це, у свою чергу, контрастує з ідеєю, що єдиної реальності не існує, і пізнання є суб'єктивним апіорі, – конструктивістським положенням, яким відповідають якісні дизайни досліджень [8]. Епістемологічні дебати щодо цих провідних поглядів, особливо у сфері соціогуманітарних наук і психології зокрема, знаходять перспективний консенсус у використанні змішаної